

Олеся СКОЛОЗДРА-ШЕПІТКО

ОНІМНИЙ ПРОСТІР ОПОВІДАННЯ ІВАНА ФРАНКА «ГЕРОЙ ПОНЕВОЛІ»

У статті проаналізовано особливості онімного простору оповідання Івана Франка «Герой поневолі». З'ясовано, які оніми формують ядро онімного простору, а які власні назви належать до периферії. Описано стилістичні функції онімів у канві художнього твору.

Ключові слова: онімний простір, ядро, периферія, функції онімів, антропонім, топонім, урбанонім, гемеронім.

Постановка проблеми. Художні тексти майстра такого рівня, як І. Франко, завжди привертатимуть увагу дослідників своєю глибиною, метафоричністю, філософічністю, психологічністю, мовним багатством. У зв'язку із цим слушною видається думка М. Гуняка, що, «витримавши іспит часу, художні твори набувають здатності до реінкарнації, в параметрах все нової й нової їх рецепції з боку читачів і дослідників» [2, 3]. Можливо, сьогодні ми по-іншому сприймаємо зміст художніх творів І. Франка, ніж це було за життя письменника чи кільканадцять років тому. Може, по-іншому інтерпретуємо ту чи іншу номінацію, по-своєму виводимо її мотивацію, але в цьому проявляється актуальність творів автора в сучасному світі, їхня живучість, здатність зацікавити читача і змусити його думати, аналізувати, робити висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Онімія Франкової прози вже була об'єктом мовознавчих (праці С. Бук, Г. Бучко, Т. Наумової, З. Франко) та літературознавчих (розвідки З. Гузара, І. Денисюка, М. Легкого, Т. Пастуха) студій, однак у поле зору дослідників переважно потрапили антропоніми й топоніми. Інші назви онімного простору прози Івана Франка лише принагідно були предметом переважно літературознавчого аналізу, тому комплексне дослідження специфіки онімії у прозі Каменяра є актуальним.

Мета дослідження – всебічно проаналізувати онімний простір оповідання Івана Франка «Герой поневолі».

Виклад матеріалу. Власні назви у творчості І. Франка здебільшого мають змістове наповнення, «стають своєрідним номінативним кодом персонажа» [5, 126]. Вони не є нейтральними, довільно дібраними назвами персонажів, а здебільшого – це промовисті, художньо мотивовані, психологічно значущі «імена-характеристики», які певною мірою «завуальовані й потребують осмислення в контексті з боку читача, дослідника або ж у межах творчості автора» [3, 103].

Як відомо, онімний простір художнього твору має чітку структуру: ядро та периферію. Ядром онімного простору художнього твору вважають антропоніми, оскільки вони є одним із ключових засобів текстотворення, зокрема образотворення. Майстер слова має широкі можливості щодо вибору номенів для персонажів, адже «роздає іменування не новонародженим, майбутнє яких невідоме, а вже дорослим людям. Він знає характери, заняття, душевні і фізичні дані персонажів, яких наділяє іменами. І в цій ситуації у справжнього письменника ім'я просто не може не ввійти в якісь зв'язки з уже відомими властивостями персонажа і завданнями твору» [4, 11]. Периферію онімного простору становлять топоніми (ойконіми, мікротопоніми, ороніми тощо), урбаноніми, гемероніми, хрононіми, геортоніми, фалероніми та ін.

Оповідання Івана Франка «Герой поневолі» особливо цікаве для дослідника-ономаста, оскільки письменник довго обмірковував номени для своїх персонажів, про що свідчить дві редакції твору. Перша редакція – український переклад оповідання «Bohater mimo woli», друга редакція – оповідання «Герой поневолі» як перероблена версія початку другого розділу повісті «Лель і Полель».

Цікаво простежити заміну номінацій головних персонажів у двох редакціях оповідання. Так, головного героя в першій редакції названо *Григорій Калинович*, а в другій – *Степан Калинович*. Пояснити мотивацію вживання імені *Григорій* у тексті досить просто, адже доантропонімна семантика цього номена – «невсипущий, пильний, бадьорий» (СУІ, 93). Таке ім'я цілком відповідає натурі героя: «*Двадцять літ числив він скарбові доходи й видатки, двадцять найкращих літ життя провів у отсій темній канцелярії, подібній до великого родинного гробовища, на однім дерев'янім кріслі, над великими рахунковими книгами, живучи з дня на день правильно і точно, мов добре накручений годинник, не думаючи про ніякі зміни, про інше життя*» (Фр., т. 21, с. 338), «*Він пильнував* [виокремлення наше – О. С.-Ш.], *щоб рано, перед восьмою, заки ще вулиці порожні, забігти до своєї канцелярії, запхатися за своє бюрко в самім куті і загребтися за купюю книг, виказів, табелів та витягів. Він працював із напруженням усіх сил. Пильний і совісний урядник віддавна, він ніколи не працював так пильно і совісно, як тепер*» (Фр., т. 21, с. 339).

Сьогодні важко пояснити, чому автор замінив ім'я персонажеві, оскільки немає жодних згадок, жодних пояснень про це. Можемо припустити, що заміну імені *Григорій* на *Степан* зроблено тому, що його носій заслуговував «вінка» героя (пор. з гр. stefanos – «вінок» (СУІ, 348)). Як відомо, у давніх Греції та Римі героям у нагороду часто давали лавровий вінець, тому й до сьогодні вінок є символом перемоги, тріумфу. Степана Калиновича зробили героєм за те, що він мимоволі врятував дівчину під час штурмування. У ракурсі несвідомого, випадкового геройства така назва має іронічний відтінок, що підтверджується подальшим контекстом: у нагороду за своє «геройство» Степан одержує за дружину затяту польку, яка люто його ненавидить і зовсім не допускає до виховання дітей. Персонаж із таким промовистим прізвиськом *Калинович*, в основі якого лежить слово *калина* – символ України, пов'язав свою долю з люди-

ною іншої національності, втратив свою національну ідентичність, став чужим для своїх і не став своїм для чужих, зрештою, гине, прийнявши вінець терновий.

У цьому ж творі зафіксовано також заміну прізвища одного з персонажів *Закишицький* на *Валігурський*, яку, на думку Л. Белея, І. Франко зробив тому, що в прізвищі *Закишицький* «не вгадувалося українське минуле персонажа» (пор. укр. *Валигора*), а авторові необхідно було наголосити саме на цьому: «*Я також русин... навіть ліпший русин від тебе. А проте я люблю нашу спільну матір Польщу і працюю для її визволення*» (Фр., т. 21, с. 342). Л. Белей зазначає, що персонаж *Валігурський*, «у прізвищі якого неважко вловити українське *Валигора*, позбавлений національної невизначеності» [1, 30]. Літературно-художній антропонім *Валігурський* виконує у творі функцію характеристики персонажа за національністю, з одного боку, та за характерним вчинком – з іншого. Так, в основі прізвища вбачаємо слово *валигора*, що означає «людина, яка валить гору». *Валігурський*, справді, був тією людиною, вояком гвардії народової, який один із перших кинувся валити велику «гору» – Австрійську монархію: «*Він з великим молодечим запалом кинувся у вир агітацій, брав участь у демонстраціях і перший бентежив віковичний мертвий супокій канцелярії гарячими промовами та окликами... Він був одним із перших охотників до гвардії народової і, як старий вояк-наполеоніст, зараз дістав під свою руку цілу роту, яку мав учити муштри*» (Фр., т. 21, с. 341).

Промовистою є також номінація для дочки *Валігурського* – *Емілія Валігурська*. У першій редакції вона має ім'я *Ганя* (Фр., т. 17, с. 487), яке є українським демінутивним варіантом імені *Ганна* (СУІ, 82), що вживається переважно на західноукраїнських землях. Заміну імені можна пояснити двома версіями. По-перше, власне ім'я *Емілія*, що, за даними словника-довідника «Власні імена людей», походить від лат. *aemulus* – «послідовник, ревнитель» (ВЛІ, 120), указує на те, що панна була ревною послідовницею свого батька в боротьбі за Польщу. Вона, навіть ризикуючи життям, пішла з батьком на барикади й набивала йому пістолі. Як ревна польська патріотка, *Емілія* в цьому ж дусі виховує двох своїх синів, незважаючи на те, що їхній батько – українець. Цікаво, що у «Словнику українських імен» І. Трійняка ім'я *Емілія* виведено від грецького *aimyilia* – «приємне поведження», «лагідність» (СУІ, 116). У такому випадку доантропонімне значення імені *Емілія* контрастує з характеристикою героїні, оскільки *Мільця* одразу після одруження з *Калиновичем* зненавиділа його, поводитися зовсім не лагідно: «*Подружжя було зовсім не дібране, і Мільця швидко дала Калиновичу до пізнання, що він немилый, осоружний їй... По п'ятьох роках такого життя Калинович почав тити, а застудившись раз якось у зимі і набравшись черевного дуру, він, уже хворий, по якійсь домашній сцені непевним кроком пішов до шиночку, випив там чотири гальби зимного пива і звалився без тями додолю. Його занесли додому зомлілого. Лікар, прикликаний милосердними сусідами, тільки головою похитав. Мільця не хотіла й глянути на недужого.*

– *Так тобі треба, старий собако!* – бурчала вона. *Вмирай уже раз. Затруїв ти мої молоді літа, то й не думай, що я буду жалувати за тобою.*

Калинович, відзискавши на хвилю притомність, чув ті слова. Він не сказав нічого, закусив губи, щоб не застогнати з болю, повернувся лицем до стіни і сконав» (Фр., т. 21, с. 376). Отже, номен *Емілія* є більш промовистим, ніж *Ганя*.

По-друге, ім'я *Ганя* є національно значущим, тобто чітко вказує на належність до української нації іменованого персонажа. І. Франко, замінюючи наскрізь український антропонім *Ганя* на антропонім *Емілія (Мільця)*, який у Польщі більш поширений, ніж в Україні, очевидно, хотів показати пропольський світогляд героїні. Така заміна антропоніма цілком виправдана, оскільки спрацювала на довершеність образної характеристики персонажа.

Ще одну героїню поіменовано двослівною номінацією *М. Дідичка*, яка є соціально значущою, оскільки характеризує суспільний стан персонажа. В основні прізвища лежить апелятив *дідичка* – «поміщица, владітельница» (СУМ Грінч., I, 388). *М. Дідичка* була графінею.

Епізодичні персонажі мають переважно історичні імена, що виконують дейктичну функцію: *генерал Вибрановський, намісник Голуховський, Гаммерштайн*. Однак одна номінація для епізодичного героя є промовистою – хлопчик *Броньо*. Антропонім *Броньо* є демінутивною формою імені *Броніслав*, у якому, за даними «Словника українських імен» І. Трійняка, компонент броні- (польське *bronie*) має значення «берегти», «охороняти» (СУІ, 53). З іншого боку, така номінація може викликати в читача асоціації зі словом «броня», що має значення «зброя», «металевий одяг для захисту тулуба воїна» (СУМ, I, 239). У будь-якому випадку, в літературно-художньому антропонімі *Броньо* закладено конотації захисту, оборони. Хлопчик *Броньо* брав участь у польському повстанні, допомагав боронити барикади перед єзуїтським костельом: «*А один підліток, хлопчина п'ятнадцяти літ, з головою, круглою, як гарбуз, з рум'яним усміхненим обличчям, по кожній сальві виханувався з-під барикади на площу з шапкою в руці і, назбиравши її повну куль, шмигав назад до барикади і подавав кулі тим, що набивали карабіни»* (Фр., т. 21, с. 353).

Отже, ядро онімного простору оповідання «Герой поневолі» становлять антропоніми *Степан (Григорій) Калинович, Йосиф Валігурський (Закишцький), Емілія Валігурська (Ганя), Гаммерштайн, генерал Вибрановський, пан Відман, пан Ценглевич, Броньо, пані графиня Дідичка, намісник Голуховський*.

Літературно-художні топоніми у творі належать до периферії онімного простору. З-поміж усіх топонімів найчастіше трапляються ойконіми (*Львів, Відень, Житомир, Париж, Берлін*), хороніми (*Австрія, Угорщина, Польща, Галичина, Поділля, Сибір*), урбаноніми, які є назвами вулиць (*Галицька, Голубина, Сикстуська, Трибунальська*); площ та майданів (*площа Св. Духа, Трибунальська площа, Галицька площа, Мар'яцька площа, Бернардинська площа, Краківський майдан*); передмість і окремих районів (*Байки, Високий Замок, Гетьманські вали*); ресторанів (*реставрація Брайтмаера*), окремих будинків та їхніх частин (*камениця Адріолія, Краківська брама*), установ (*Львівська урядова бухгалтерія*).

Літературно-художні топоніми виконують локалізаційну функцію, тобто вказують на місце описуваних подій («*Та ось від кількох тижнів атмосфера*

у **Львові** почала робитися чимраз гарячішою...») (Фр., т. 21, с. 342); слугують для створення ефекту всеохопності якогось явища («Значить, дійсно-таки революція така сама, як і ті, про які в цьому році стільки писали газети у повідомленнях із **Парижа, Берліна, Відня**») (Фр., т. 17, с. 477).

Урбаноніми, крім номінативної, виконують ще декілька функцій, зокрема локалізаційну та текстотвірну. Урбаноніми, як і топоніми, слугують для створення міського пейзажу, вони надають творові реалістичності, конкретизують місце дії («В вікні одної камениці, що виходила на **Трибунальську площу**, показався на першому поверсі розпалені лиця кількох робітників...») (Фр., т. 21, с. 351).

Нерідко нанизування урбанонімів у канві художнього твору допомагає авторові зобразити переміщення персонажа. Наприклад, у творі «Герой поневолі» І. Франко за допомогою назв площ, вулиць та інших внутріміських об'єктів описує намагання головного героя Калиновича уникнути сутички між поляками та австрійцями: «Калинович, не тямлячи гаразд, що робить, пустився бігти похід стіною ратушевого будинку, поки не добіг на ріг. Тут зирнув перед себе і, побачивши перед собою відчинену браму в **камениці Андріолія**, скулився, шмигнув через ринок і просто в ту браму... Він надіявся вибігти туди на **площу Св. Духа**, а відси на **Сикстуську вулицю**, де була його квартира» (Фр., т. 21, с. 349); «Калиновича вхопила людська хвиля і витиснула в одній хвилі геть на ринок. Та тут він надумався дібратися до **Краківської брами** та обходами, **Вірменською вулицею**, вийти на **Гетьманські вали**, а відси до **Сикстуської вулиці**. Але їй се йому не вдалося. В **Краківській брамі** стояла барикада до висоти вікон першого поверху, а з-поза неї чути було військову команду. Стиск народу попер його в **Трибунальську вулицю**, знов-таки до того самого єзуїтського костюлу, якого забарикадований ріг він бачив із вильоту **камениці Андріолія**» (Фр., т. 21, с. 350).

Деякі урбаноніми можуть виконувати символічну функцію. До таких, зокрема, належить назва **Кармеліти** для іменування в'язниці. Як відомо, Кармеліти – це будинок монастиря ордену кармелітів у Львові, перетворений на тюрму: «Він [Валігурський – О. С.-Ш.] з великим, молодечим запалом кинувся у вир агітації, брав участь у демонстраціях і перший бентежив віковичний мертвий супокій канцелярії гарячими промовама та окликама, за які перед місяцем можна було ждати безплатного поміщення в **Кармелітах**, а там і транспорту на **Грай-гору** в залізних перстенцях на руках і ногах» (Фр., т. 21, с. 341).

До периферійних онімів у творі також належить геортонім («власна назва будь-якого свята, пам'ятної дати, торжества, фестивалю») (СУОТ, 69) **Йордан**, який слугує додатковим засобом характеристики персонажа Калиновича: «Він [Калинович – О. С.-Ш.] знав, що він ізроду русин, – про се говорила його метрика, його урядовий декрет; але в житті се не мало для нього ніякого практичного значення. В канцелярії була мова німецька, дома, у господаря, де він винаймав невеличку кавалерську квартиру з двох покоїв, говорено по-польськи; не маючи родини, Калинович навіть свят руських не обходив. Лише раз на рік, на **Йордан**, беручи ex officio в повній урядовій параді участь у священні води

на львівському ринку, він почував себе русином, з якимось дивним, неясним зворушенням співав разом із масою народу «Во Йордані крещующася тобі, Господи» і тишився, як дитина, коли з кропила, розмаханого рукою митрополита, падав на нього рясний дощ крапель свяченої води і змочував йому не лише шапку, але також лице, очі й бороду» (Фр., т. 21, с. 338).

До периферії онімного простору оповідання належить і гемеронім («власна назва органу періодичного друку та інформації») (СУОТ, 67) «*Gazeta Powszechna, godło Postę*». Цей гемеронім виконує інформаційну та текстотвірну функцію, оскільки саме з моменту прочитання в газеті інформації про листопадове польське повстання у Львові зав'язується сюжет оповідання.

Функцію додаткової характеристики персонажа виконує фалеронім («власна назва будь-якого ордена, медалі, відзнаки») (СУОТ, 185) *Virtuti military* (орден «За військову відвагу»), яким нагороджено Валігурського: «*Калинович... знав лише з оповідань інших урядників, що Валігурський живе дуже бідно десь далеко на Байках, зі своєю дочкою, задля якої він лишився у Львові, не бажаючи тягти її з собою на еміграцію; дехто додавав, що старий, окрім малесенької пенсії за свою урядову службу, дістає ще невеличку пенсійку від французького уряду, прив'язану до ордена **Virtuti military**, одержаного по якійсь битві з рук самого Наполеона*» (Фр., т. 21, с. 340).

Висновки. Літературно-художні антропоніми оповідання «Герой поневолі» як ядро онімного простору виконують номінативну, характеристичну й текстотвірну функцію, а периферійні онімні класи в канві художнього твору слугують допоміжним засобом текстотворення, вносячи додаткову інформацію для характеристики персонажів, називаючи та конкретизуючи місце описуваних подій. Оскільки оповідання «Герой поневолі» первісно було як частина твору «Лель і Полель», то **перспективним** є порівняльне дослідження онімних просторів тематично споріднених оповідання й роману.

Література

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ століття / Л. О. Белей. – Ужгород, 1995. – 119 с.
2. Гуняк М. Ф. Творчість Івана Франка початку ХХ ст. (особливості етико-антропологічного та історіософського аналізу) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Михайло Федорович Гуняк. – Львів, 1999. – 173 с.
3. Денисюк І. «Усе мистецьке є символом» (розшифровані й нерозшифровані символи у «Перехресних стежках») / Іван Денисюк // Невичерпність атома. Серія : Франкознавчі студії. Вип. 2 / [упоряд. та передм. Т. Пастуха]. – Львів, 2001. – С. 101–109.
4. Швець А. І. Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму та характеротворення у прозі Івана Франка : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Алла Іванівна Швець. – Львів, 2002. – 218 с.

References

1. Belei L. O. Funktsionalno-stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponomii XIX–XX stolittia / L. O. Belei. – Uzhhorod, 1995. – 119 s.

2. Huniak M. F. *Tvorchist Ivana Franka pochatku XX st. (osoblyvosti etyko-antropologichnoho ta istoriosofskoho analizu)* : dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / Mykhailo Fedorovych Huniak. – Lviv, 1999. – 173 s.

3. Denysiuk I. «Use mystetske ye symvolom» (rozshyfovani y nerozshyfovani symvoly u «Perekhresnykh stezhkakh») / Ivan Denysiuk // *Nevycherpnist atoma. Seriiia : Frankoznavchi studii. Vyp. 2 / [uporiad. ta peredm. T. Pastukha]*. – Lviv, 2001. – S. 101–109.

4. Shvets A. I. *Kryminalnyi siuzhet i problemy khudozhnoho psykholohizmu ta kharakterovrennia u prozi Ivana Franka* : dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / Alla Ivanivna Shvets. – Lviv, 2002. – 218 s.

Умовні скорочення лексикографічних джерел

ВІЛ – Скрипник Л. Г. *Власні імена людей* : [словник-довідник] / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1986. – 311 с.

СУМ Грінч. – Словарь української мови : у 4-х т. / [упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 1 : А–Ж. – 494 с. ; 1958. – Т. 2 : З–Н. – 573 с. ; 1959. – Т. 3 : О–П. – 506 с. ; 1959. – Т. 4 : Р–Я. – 563 с.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. I. – 799 с. ; 1971. – Т. II. – 550 с. ; 1972. – Т. III. – 744 с. ; 1973. – Т. IV. – 840 с. ; 1974. – Т. V. – 840 с. ; 1975. – Т. VI. – 832 с. ; 1976. – Т. VII. – 723 с. ; 1977. – Т. VIII. – 927 с. ; 1978. – Т. IX. – 916 с. ; 1979. – Т. X. – 658 с. ; 1980. – Т. XI. – 699 с.

СУОТ – Словник української ономастичної термінології / [уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. – Х. : Ранок – НТ, 2012. – 256 с.

СУІ – Трійняк І. І. *Словник українських імен* / І. І. Трійняк ; [відп. ред. І. М. Железняк]. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

Джерела фактичного матеріалу

Фр. – Франко І. *Зібрання творів* : у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 17. – 503 с. ; 1979. – Т. 21. – 501 с.

Skolozdra-Shepitko Olesia. Onimnoe prostanstvo rasskaza Ivana Franko «Герой поневоле». В статъе проанализированы особенности онимного пространства рассказа Ивана Франко «Герой поневоле». Выяснено, какие они формируют ядро онимного пространства, а какие имена собственные принадлежат к периферии. Описаны стилистические функции онимов в канве художественного произведения.

Ключевие слова: онимное пространство, ядро, периферия, функции онимов, антропоним, топоним, урбаноним, геме́роним.

Skolozdra-Shepitko Olesia. The onymic space of Ivan Franko's story «An Unwilling Hero». In the article the author analyzes the peculiarities of the core and periphery of onymic space in Ivan Franko's novel, elucidates the stylistic features of proper names in the fiction.

Key words: proper names, onymic space, core of onyms, periphery of onyms, anthroponym, toponym, urbanonym, gemeronym.